

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

М. А. Щетина, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва

Проаналізовано та дано оцінку сучасному землекористуванню у сільськогосподарському виробництві та встановлено, що земельні ресурси використовуються не раціонально, в результаті чого погіршується їх екологічний стан. Розроблено заходи, які необхідно здійснювати для того, щоб стимулювати виробників сільськогосподарської продукції до екологобезпечного землекористування.

***Ключові слова:** земельні ресурси, екологобезпечне землекористування, сільськогосподарське виробництво, раціональне використання, агровиробники.*

Постановка проблеми. Земельні ресурси являються важливою складовою ресурсного потенціалу сільського господарства України і виступають головним, незамінним та унікальним засобом виробництва сільськогосподарської продукції. Вони являються основною сферою заощаджень сільського населення, через те, що на них ніяким чином не впливає рівень інфляції, а головною їх властивістю є рентоздатність, тому їх використання має бути екологобезпечним, адже вони є стратегічним ресурсом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню багатоаспектних питань раціонального сільськогосподарського землекористування, збереження і відтворення природно-ресурсного потенціалу в сучасних умовах трансформації земельних відносин присвячені роботи таких науковців як Ю.Г. Гуцуляк, Д.С. Добряк, М.Г. Ступень, Т.О. Степаненко, А.М. Третяк, І.К. Бистряков, А.Г. Мартин, М.А. Хвесик, Б.М. Данилишин, А.С. Даниленко, О.М. Юхименко та ін.

Методика досліджень. Під час написання статті використовувалися загальнонаукові й спеціальні методи дослідження: аналіз, порівняння, монографічний та системно-структурний аналіз. Метою статті є аналіз сучасного землекористування та формування екологобезпечного, раціонального та ефективного використання земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві.

Результати досліджень. Геополітичне положення України та її високий земельно-ресурсний потенціал обумовлюють провідну роль земель сільськогосподарського призначення як одних з важливих ресурсів держави, що виступають первинним фактором виробництва. Земельні ресурси використовують для досягнення широкого кола цілей, тому необхідно як регулювати, так й планувати рівень їх використання на комплексній основі.

Комплексний підхід необхідно застосовувати з урахуванням як екологічних, так і соціально-економічних чинників, зокрема вплив різноманітних економічних і соціальних факторів на навколишнє середовище. При його використанні можна забезпечити вибір альтернативних варіантів, за допомогою яких досягається максимально можлива продуктивність при екологічнобезпечному землекористуванні [1].

Сучасний стан сільськогосподарського землекористування свідчить про відсутність чіткої програми його розвитку, тому **останніми роками почали проявлятися тенденції «споживацького» використання земель сільськогосподарського призначення з метою отримання максимального економічного ефекту.** В Україні прослідковується складна еколого-економічна ситуація, яка пов'язана з погіршенням стану довкілля. Сучасне використання земельних ресурсів не є екологічнобезпечним, адже рівень розораності сільськогосподарських угідь, в середньому за досліджувані роки, становить 78,2 % (табл. 1). Частка ріллі в загальній площі земель сільськогосподарського призначення складає 76,1 %, що свідчить про прагнення агровиробників до нарощування виробництва за рахунок збільшення її частки [2]. Тобто, із збільшенням кількості орних земель відбувається зменшення екологостабілізуючих угідь, збільшення яких погіршує екологічну ситуацію.

1. Склад та структура сільськогосподарських угідь в Україні

Угіддя	2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Сільськогосподарські угіддя	41625,8	100	41525,8	100	41511,7	100
У тому числі:						
рілля	32473,6	78,1	32525,4	78,3	32531,1	78,4
сіножаті	2416,4	5,8	2408,6	5,9	2407,4	5,8
пасовища	5501,8	13,2	5446,8	13,1	5441,2	13,1
інші сільськогосподарські землі	1234,0	2,9	1145,0	2,7	1132,0	2,7
Рівень розораності угідь, %	-	78,1	-	78,3	-	78,4

Радикальні перетворення в аграрній сфері в більшості випадків обумовлені кон'юнктурою ринку без врахування вимог екологічної безпеки та бажанням землекористувачів максимізувати свої прибутки [3]. Оскільки землекористувачі у своїй господарській діяльності завжди прагнуть вирощувати лише ті сільськогосподарські культури (пшеницю, соняшник, кукурудзу, ячмінь), ціни на які здатні забезпечити найвищий рівень рентабельності виробництва, вони порушують рекомендовані норми сівозмін і зменшують площі культур кормової групи, зокрема, багаторічних трав, які складають основу ґрунтозахисних сівозмін, внаслідок чого погіршується екологічний стан ґрунтів. Необґрунтоване розширення площ інтенсивних

культур, як показує практика, обумовлює посилення деградаційних процесів, дегуміфікацію та виснаження ґрунтів на поживні речовини, що суттєво погіршує їх якісний стан і в майбутньому може призвести до порушення екологічної рівноваги, економічних збитків та соціальних негараздів, пов'язаних із станом довкілля [4].

У сільськогосподарському обороті перебувають малопродуктивні й деградовані землі, зростає площа еродованих та забруднених промисловими відходами орних земель тощо. Нераціональне використання сільськогосподарських угідь призвело до зниження рівня родючості ґрунтів, а щорічні втрати гумусу, за даними ННЦ «Інститут землеробства» НААН України, складають 600-700 кг на 1 га площі сільськогосподарських угідь. В умовах загострення екологічної ситуації, економіко-екологічну ефективність використання земельних ресурсів потрібно розглядати з точки зору збереження їх природного стану та підвищення стійкості агроландшафтів [5].

Екологобезпечне землекористування має надзвичайно важливе значення для сталого розвитку аграрного сектора України та повинне бути основою всіх перетворень у ньому. Тому, важливим кроком на шляху до формування адаптивно-ландшафтних систем землекористування є дотримання норм сівозмін та раціоналізація структури посівів з урахуванням господарських, ґрунтових та геоморфологічних умов конкретних регіонів. Впровадження оптимального набору культур і вибір найкращих попередників забезпечить високу урожайність сільськогосподарських культур, а також обмежить нагромадження в землі шкідливих організмів, в результаті чого може покращитися екологічний стан земельних ресурсів [6].

Відсутність контролю з боку держави за виробничою діяльністю на орних землях призвела до того, що землекористувачі не раціонально використовують земельні ресурси, орієнтуючись лише на власні інтереси. Для того, щоб їх стан не став критичним, основними принципами здійснення державного контролю за використанням та охороною земель повинні бути:

1) забезпечення раціонального використання та охорони земель як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави;

2) пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів над економічними інтересами (повне відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю внаслідок порушення земельного законодавства України);

3) поєднання заходів економічного стимулювання і відповідальності у сфері використання та охорони земель.

Вагомою причиною нераціонального використання земель сільськогосподарського призначення є відсутність зацікавленості агровиробників у складанні проектів землеустрою, оскільки наявність такого документа зобов'язує землекористувачів дотримуватися науково обґрунтованих сівозмін, технологічних вимог, приписів щодо збереження (відтворення) родючості ґрунтів та здійснення протиерозійних заходів. Націленість товаровиробників спрямована на отримання доходу за будь-яку

ціну, зокрема шляхом порушення оптимальних норм сівозмін, відмови від використання добрив і проведення протиерозійних заходів.

З метою зацікавленості власників землі та землекористувачів у їх екологічній діяльності (збереженні та підвищенні родючості сільськогосподарських угідь, ефективності цільового та екологічнобезпечного використання земельних ресурсів, збереження бонітетної оцінки, використання відповідної структури сівозміни і т. д.), доцільним є економічне стимулювання екологічнобезпечного використання земельних ресурсів. Так як землекористувачі не спроможні та не зацікавлені за рахунок власних коштів самостійно здійснювати інвестування для проведення землеохоронних заходів, доцільним є втручання та допомога держави. Такою допомогою може бути впровадження різних методів стимулювання, які спрямовані на підвищення зацікавленості власників землі і землекористувачів у екологічнобезпечному та раціональному використанні земельних ділянок (табл. 2).

2. Система економічного стимулювання землекористувачів для здійснення землеохоронних заходів

	Захід	Метод стимулювання	
	ЗАПОБІГАННЯ ВИСНАЖЕННЮ ЗЕМЕЛЬ	Землепорядні заходи (оптимізація структури угідь, сівозміни)	
Підвищення родючості земель		Періодичні виплати за приріст родючості ґрунтів, надання кредитних пільг	
Консервація сильно деградованих, сильно ерозійних і малопродуктивних орних земель шляхом залуження		Щорічне відшкодування частини неодержаного доходу; компенсація вартості насіння трав та витрат на їх посів	
Консервація сильнодеградованих і малопродуктивних орних земель та інших сільськогосподарських земель способом заліснення		Щорічне відшкодування неодержаного доходу з площ угідь, зайнятих лісовими насадженнями; компенсація витрат на створення та догляд за насадженнями до змикання крон	
Створення полезахисних лісосмуг			
Протиерозійний обробіток ґрунту		Надання субсидії на придбання ґрунтозахисної техніки; погектарні виплати за проведення протиерозійних агротехнічних заходів на с.-г. угіддях	
Окультурення природних кормових угідь		Компенсація витрат на проведення робіт; на придбання насіння та проведення культуртехнічних робіт	
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд		Відшкодування витрат на будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд; щорічні компенсації неодержаного доходу з площ угідь, зайнятих спорудами	

Стимулювання до екологобезпечного використання земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві надасть можливість значно покращити їх екологічний стан, а також сприятиме раціональному та ефективному використанню [7].

Врахування економічних чинників в ринкових умовах є надзвичайно важливим стимулом застосування заходів щодо підвищення якісних параметрів земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Адже, якщо витрати агровиробників, які будуть понесені під час відтворення родючості земель, не відшкодовуватимуться, то ніщо не змусить виробників сільськогосподарської продукції застосовувати землеохоронні заходи щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Фінансування даних заходів можливе за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища у складі бюджетів усіх рівнів та грантів міжнародних екологічних організацій. Пропонується, щоб основними джерелами наповнення державного і місцевих бюджетів, кошти яких використовуватимуться для здійснення стимулювання з проведення землеохоронних заходів, були:

– штрафи, виписані Державною інспекцією сільського господарства внаслідок перевірок, якими виявлено недотримання вимог земельного законодавства з використання земельних ресурсів (втрата родючості ґрунту, забруднення земель, не цільове використання земельної ділянки і т. д.);

– податок, який повинні сплачувати землекористувачі для здійснення землеохоронних заходів.

Отже, при ефективному державному регулюванні питань, які стосуються земельних ресурсів, можна досягти стабільності та ефективно функціонуючої системи стосовно збереження земельних ресурсів та екологобезпечного землекористування.

Висновки. 1. Землі сільськогосподарського призначення виступають основним засобом виробництва в сільському господарстві, тобто від ефективності їх використання залежить продовольча безпека країни, експортний потенціал та благополуччя сільського населення. 2. Екологічні проблеми сучасного землекористування мають загальнодержавний характер і повинні вирішуватись на регіональному та локальному рівнях. 3. В аграрному секторі економіки України головною складовою частиною економічних перетворень повинно бути раціональне та екологобезпечне землекористування. 4. При сучасному землеустрою належну увагу необхідно звернути на екологічні вимоги, орієнтуючись на екологічно збалансованому підході до використання земельних ресурсів, що дозволить забезпечити відновлення родючості ґрунтів і підвищити продуктивність сільськогосподарських угідь.

Література

1. Гуцуляк Ю. Г. Моделі оптимізації структури земельних угідь та землекористування на основі еколого-ландшафтного землеустрою / Ю. Г. Гуцуляк // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 2. – С. 19 – 26.

2. Статистичний щорічник України за 2014 рік : стат.зб. / [за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. О. А. Вишневська]; Держ. служба статистики України. – К.: Консультант, 2015. – 238 с.
3. Юхименко О. М. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки / О. М. Юхименко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 18–21.
4. Степаненко Т. О. Використання сільськогосподарських земель як складової економічного потенціалу України / Т. О. Степаненко // Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»: зб. наук. пр. ХНАУ. – 2011. – № 3. – С. 312.
5. Ступень М. Г. Еколого-економічні аспекти сталого сільськогосподарського землекористування: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Стратегія забезпечення сталого розвитку України» / М. Г. Ступень, Р. Б. Таратула, Р. М. Ступень. – К.: Логос, 2008. – Т. 3. – С. 24–26.
6. Будзяк В. М. Сільськогосподарське землекористування (економіко-екологічні та управлінські аспекти) / В. М. Будзяк; за наук. ред. С. І. Дорогунцова. – К.: Оріана, 2006. – 488 с.
7. Олійник О. В. До проблеми повномасштабного запровадження ринку землі в Україні / О. В. Олійник, Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 60–66.

References

1. Gutsuliak, Y.G. 2009. Models of optimizing the structure of lands and land use based on the environmental and landscape land management. *Agroecological Journal*, 2: 19-26.
2. Osaulenko, O.G. ed., Vyshnevskya O.A. (2015). *Statystycnyi schodennyk Ukrainy za 2014 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014]. State Statistics Committee Ukraine. Kyiv: Consultant, 238.
3. Yukhymenko, O.M. 2010. Development of rental relations in the agricultural sector. *AIC Economy*, 1: 18-21.
4. Stepanenko, T.O. 2011. Use of agricultural lands as part of the economic potential of Ukraine. In: *Collection of scientific papers of KhNAU: A series of "Economic sciences"*. KhNAU, 3: 312.
5. Stupen, M.G., Taratula, R.B., Stupen, R.M. 2008. Ecological and economic aspects of sustainable agricultural land use. In: *Strategy of sustainable development of Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference*. Kyiv: Logos, 24–26.
6. Budziak, V.M., Doroguntsov, S.I. 2006. *Agricultural land use (economic, environmental and managerial aspects)*. Kyiv: Oriana.
7. Oliinyk, O.V., Oliinyk, T.I. 2011. On the problem of large-scale introduction of the land market in Ukraine. *AIC Economy*, 7: 60–66.

Одержано 18. 04. 2016

Аннотация

Щетина М. А.

Формирование экологобезопасного землепользования в сельскохозяйственном производстве

Земельные ресурсы являются важной составляющей ресурсного потенциала сельского хозяйства всей Украины и выступают главным, незаменимым и уникальным средством производства сельскохозяйственной продукции. Главным их свойством является рентоспособность, поэтому их использование должно быть экологобезопасным, потому что они являются стратегическим ресурсом.

В Украине прослеживается сложная эколого-экономическая ситуация, которая связана с ухудшением состояния окружающей среды. Современное использование земельных ресурсов не является экологобезопасным, из-за то, что уровень распаханности сельскохозяйственных угодий в среднем за исследуемые годы составляет 78,2 %.

Поскольку землепользователи в своей хозяйственной деятельности всегда выращивают только те культуры (пшеницу, подсолнечник, кукурузу, ячмень), цены на которые обеспечивают наибольший уровень дохода при производстве, при этом они нарушают рекомендуемые нормы севооборотов и уменьшают площади культур кормовой группы, в частности, многолетних трав, которые составляют основу почвозащитных севооборотов, в результате чего ухудшается экологическое состояние почв. Необоснованное расширение площадей интенсивных культур обуславливает усиление деградационных процессов, дегумификацию и истощение почв питательными веществами существенно ухудшающих их качественное состояние и в будущем может привести к нарушению экологического равновесия, экономическому ущербу и социальным проблемам, связанным с состоянием окружающей среды.

Отсутствие контроля со стороны государства за производственной деятельностью на пахотных землях привела к тому, что землепользователи не рационально используют земельные ресурсы, ориентируясь только на собственные интересы.

С целью заинтересованности собственников земли и землепользователей в их экологической деятельности (сохранении и повышении плодородия сельськогосподарских угодий, эффективности целевого и экологобезопасного использования земельных ресурсов, использование соответствующей структуры севооборота и т. п.), целесообразным есть экономическое стимулирование экологобезопасного использования земельных ресурсов. Финансирование данных мероприятий возможно за счет фондов охраны окружающей природной среды в составе бюджетов всех уровней и грантов международных экологических организаций.

Мы предлагаем, чтобы основными источниками наполнения государственного и местных бюджетов, средства которых будут использоваться для осуществления стимулирования землеохранных мероприятий, были:

– штрафы, выписанные Государственной инспекцией сельского хозяйства в результате проверок, которыми выявлено несоблюдение требований земельного законодательства по использованию земельных ресурсов (потеря плодородия почвы, загрязнение земель, не целевое использование земельного участка и т. п.);

– налог, который должны платить землепользователи для осуществления землеохранных мероприятий – «Налог на землю для осуществления землеохранных мероприятий».

Следовательно, при эффективном государственном регулировании вопросов,

касающихся земельных ресурсов, можно достичь стабильности и эффективно функционирующей системы землепользования, которая будет ориентироваться на обеспеченность благосостояния граждан и экологически безопасное землепользование. При современном землеустройстве необходимо должное внимание обратить на экологические требования, ориентируясь на экологически сбалансированном подходе к использованию земельных ресурсов, что позволит обеспечить восстановление плодородия почв и повысить продуктивность сельскохозяйственных угодий.

Ключевые слова: земельные ресурсы, экологически безопасное землепользование, сельскохозяйственное производство, рациональное использование, агропроизводители.

Annotation

Shchetyna M.A.

Formation of ecologically safe land use in agricultural production

Land resources are an important part of the resource potential of agriculture of all Ukraine and are the main, irreplaceable and unique means of agricultural production. Their main feature is rent capacity, so use of land resources must be ecologically safe because they are a strategic resource.

Today, in Ukraine a complicated ecological and economic situation is evident. It is associated with the deterioration of the environment. The current use of land resources is not ecologically safe because the level of ploughness of agricultural lands is on average 78.2% during the studied years.

Land users in their business activities always grow only those crops (wheat, sunflower, corn and barley) prices for which provide the highest level of income in the production, at the same time violating recommended rates of crop rotations and reducing areas of fodder crops, in particular perennial grasses which are the basis of soil conservation crop rotations. As a result, the ecological condition of soils is deteriorating. Unreasonable expansion of areas of intensive crops leads to strengthening of degradation processes, dehumidification and soil depletion in nutrients and in future could lead to disruption of the ecological balance, economic loss and social issues related to the environment.

The lack of the state control over the production activities on arable lands has led to the fact that land users do not have the rational use of land resources focusing only on their own interests.

Economic incentives for the ecologically safe use of land resources can be the stimulation for land owners and land users. They should be based on a system of economic stimulation methods with the use of measures to increase the level of reclamation and fertility of agricultural lands. Funding these activities is possible due to funds of environmental protection in budgets of all levels and grants from international environmental organizations.

We suggest that funds of the main sources of revenues of state and local budgets will be used to make incentive on conducting land conservation measures were:

- Fines issued by the State Inspection of Agriculture which inspections revealed non-compliance of requirements of the land legislation in using land resources (loss of soil fertility, land pollution, non-purpose use of lands and so on);

- Tax that land users must pay for the implementation of land conservation measures. It is called "Land tax for the implementation of land conservation measures".

Consequently, having effective state regulation of matters relating to land resources it is possible to achieve stability and well-functioning system of land use which will focus on the provision of welfare of citizens and ecologically safe land use. With the present land management it is necessary to pay attention to environmental requirements focusing on the environmentally sustainable approach to the usage of land resources that will ensure restoring of soil fertility and increasing of productivity of farmlands.

Keywords: land resources, ecologically safe land use, agricultural production, sustainable use, agricultural producers.